

Д. В. Нехайчук,

к. е. н., доцент, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь

ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

D. Nekhaychuk,

PhD, Associate of Professors Tavrida National Vernadsky University, Simferopol

THE PRECONDITIONS OF INSTITUTIONAL INVESTMENT PROCESS

У статті викладено матеріал щодо експерименту зі створення інституційних структур, що дозволяють підтримувати сприятливий інвестиційний клімат в державі та її регіонах. Проаналізовано передумови та наслідки функціонування спеціальних економічних зон в Україні та за кордоном. Запропоновано механізми стимулювання інвестиційної діяльності, залучення капіталів в економіку країни, інструменти дієвого державного регулювання в інвестиційній сфері.

The article presents experimental material for the creation of institutional structures that allow you to maintain a favorable investment climate in the country and its regions. There are analyzed the effects of background functioning of special economic zones in Ukraine and abroad. The mechanisms to stimulate investment, attract capital into the economy, the tools of an effective state regulation in the investment field.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, інституційні структури, спеціальні економічні режими, вільні економічні зони, території пріоритетного розвитку, інвестиційний клімат.

Key words: investment, institutional structures, special economic regimes, free economic zones, the priority development of the investment climate.

ВСТУП

Визначальним завданням державної політики в сфері інвестиційної діяльності є формування сприятливого інвестиційного клімату як середовища, в якому протікають інвестиційні процеси. Це середовище формується під впливом політичних, економічних, юридичних, соціальних та інших факторів, що визначають умови інвестиційної діяльності в регіоні і ступінь ризику інвестицій. На регіональному рівні інвестиційний клімат проявляється через двосторонні відносини підприємницьких структур, банків, профспілок, органів влади та інших учасників процесу. На цьому рівні конкретизується узагальнена оцінка інвестиційного клімату в ході реальних економічних, юридичних, культурних контактів інвестора і середовища.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Вивченню інституційних основ інвестиційних процесів присвятили свої наукові доробки такі відомі вітчиз-

няня та закордонні вчені, як О.С. Власюк, С.І. Пирожков, А.І. Захарченко, В.І. Захарченко, Т.Б. Лебеда, П.В. Пахолко, Т.В. Цихан, П.В. Пахолко, О.І. Барановський, М.М. Туріянська. Проте в сучасних умовах господарювання особливо важливу роль набуває проведення регулярних досліджень з метою оцінки інвестиційної привабливості як в країні, так і в її регіонах.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження інституційних передумов сприятливого розвитку інвестиційних процесів, залучення в країну іноземного капіталу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Світовий досвід довів, що вагомим чинником стимулювання інвестиційної діяльності та залучення іноземного капіталу може стати створення певних преференційних умов на окремих територіях. У світовій практиці особливе місце серед інструментів та механізмів дер-

Таблиця 1. Основні аргументи прихильників і супротивників функціонування СЕЗ і ТПР в Україні

Доводи прихильників	Доводи противників
1	2
1. Досягається залучення інвестицій у галузі та виробництва, які визначені як пріоритетні для забезпечення розвитку регіону	1. Непрозора процедура прийняття рішень про створення СЕЗ і ТПР та про участь у них конкретних підприємств
2. Рівень зайнятості та середньомісячна зарплата працівників у СЕЗ і ТПР істотно вище	2. Слабкий контроль держави за роботою СЕЗ і ТПР.
3. Крім розрахунку величини прямого ефекту від реалізованих у рамках СЕЗ і ТПР інвестиційних проектів, необхідно також враховувати мультиплікативний ефект	3. СЕЗ и ТПР в Україні – це своєрідні «податкові діри».
4. Закордонний досвід діяльності СЕЗ, ТПР і технопарків (Польща, Чехія, США, Китай, Німеччина тощо) підтверджує їх соціально-економічну ефективність	4. Має місце безпідставне використання пільг, а також проведення в рамках СЕЗ різного роду операцій, не пов'язаних з інвестиційною діяльністю
5. Закриття СЕЗ і ТПР є відчутним ударом по не дуже високу інвестиційну привабливість країни, що не відповідає перспективам економічного розвитку України	5. Нерівномірний розподіл залучених інвестицій у регіоні: основна частка інвестицій спрямовується у великі міста, а малі селища (депресивні території) залишаються непривабливими для інвесторів
6. Більшість інвестиційних проектів розраховані на 5–7 років, саме тому диспропорція в сумі податкових пільг та відрахувань до бюджету носить об'єктивний характер	6. На Україну припадає 7% всіх СЕЗ і ТПР, що функціонують у світі, проте обсяг залучених інвестицій становить менше тисячної частки відсотка світового обсягу
	7. Фінансові пільги, що надаються в СЕЗ і ТПР, створюють нерівні умови конкуренції для всіх господарюючих суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.

Джерело: складено автором за аналізом матеріалів [1].

жавної інвестиційної політики посідають спеціальні правові режими економічної діяльності (СПРЕД), що передбачають застосування для частини суб'єктів господарювання впродовж визначеного часу особливих, відмінних від загальнонаціонального режиму, більш преференційних умов діяльності [1].

Як правило, СПРЕД застосовуються для "реанімації" депресивних територій і галузей, формування регіональних "точок економічного підйому".

Так, сьогодні в Польщі налічується близько 21 вільних економічних зон (далі — ВЕЗ), в Чехії — 45, у Румунії — 5, у США — 300, у Китаї — 52, у Німеччині — 56, у Великої Британії — 26 і тощо. Усього у світі за різними даними налічується від 700 до 1600 ВЕЗ.

В Китаї успішно діють кілька різновидів зон з пільговим оподаткуванням — спеціальні економічні зони, відкриті міста, зони розвитку економіки і техніки, зони розвитку високих технологій (технопарки). При цьому податковий і інвестиційний режими в них залежить не тільки від центрального уряду, а й від місцевої влади [2, с. 47].

Депресивним містам і сільським районам надається статус територій пріоритетного розвитку (ТПР), що також передбачає отримання істотних пільг при веденні господарювання — з метою збереження старих та створення нових робочих місць і, отже, пом'якшення соціальних наслідків, наприклад, від закриття нерентабельних шахт, неперспективних виробництв тощо.

В Україні СПРЕД застосовуються впродовж 18 років у формі спеціальних економічних зон (СЕЗ), територій пріоритетного розвитку (ТПР), технологічних парків, наукових парків. Загалом за цей час було створено 101 функціональну одиницю СПРЕД: 12 СЕЗ, 72 ТПР, 16 технологічних парків, 1 науковий парк. У СЕЗ ("Сиваш", "Азов", "Донецьк", "Славутич", "Курортполіс Трускавець", "Яворів", "Закарпаття", "Порто-франко", "Рені",

"Миколаїв", "Порт Крим", "Інтерпорт Ковель") реалізується понад 122 проекти.

Спеціальний режим інвестиційної діяльності на окремих територіях (ТПР) запроваджено у 9 регіонах (Донецька, Закарпатська, Волинська, Луганська, Житомирська та Чернігівська області, м. Харків, м. Шостка, АР Крим), у них реалізується 59 проектів [3].

У цілому застосування в Україні СПРЕД у формах СЕЗ, ТПР, технологічних парків сприяло стимулюванню інвестиційної діяльності. Суб'єктами господарювання цих утворень за період 2000—2011 рр. залучено інвестицій на суму 31,9 млрд грн. (а іноземних інвестицій становить 18,5 %), реалізовано продукції на суму 220,3 млрд грн., у т. ч. за кордоном 73,3 млрд грн., створено близько 70 тис. нових робочих місць, сплачено податків до бюджетів та внесків до державних цільових фондів у обсязі 18,7 млрд грн. Ефективність застосування СПРЕД щодо стимулювання інвестиційної діяльності у 2000—2011 рр. характеризувалася такими показниками: коефіцієнт виробничої віддачі інвестицій склав 6,3 (по Україні — 1,4), коефіцієнт бюджетної віддачі інвестицій — 0,6 (по Україні — 0,5).

Водночас досягнуті результати діяльності суб'єктів господарювання СПРЕД виявилися значно нижчими від потенційних і прогнозних. Так, очікувалося, що функціонування СЕЗ та ТПР до 2010 р. дозволить їх суб'єктам господарювання додатково залучити інвестицій на суму понад 3,4 млрд дол. США та 13,7 млрд дол. США відповідно, забезпечити роботою понад 87 тис. осіб та 304,3 тис. осіб відповідно (аналогічні прогнозні показники щодо технологічних парків та наукових парків не розраховувалися). Сподівання, що за допомогою СЕЗ і ТПР буде активізовано іноземні інвестиції у "точці зростання" (сфера високотехнологічного та інтелектуального виробництва), не виправдалися. Окремі СЕЗ та ТПР так і не розпочали свою роботу. Проте й успішні СЕЗ та ТПР в Україні спрямовували свою діяльність переважно на

Таблиця 2. Основні показники діяльності СЕЗ і ТПР

Назва СЕЗ та ТПР	Кількість затверджених проектів	Кошторисна вартість затверджених проектів (бізнес-планів), тис. дол. США		Залучено інвестицій, тис. дол. США		Реалізація продукції, тис. грн.		Кількість збережених робочих місць	Надходження до бюджетів від реалізації проектів, тис. грн.
		разом	з них іноземних	разом	з них іноземних	разом	в т.ч. на експорт		
СЕЗ									
«Азов»	4	116926	0	3205	0	187494	134049	1749	16867
«Донецьк»	2	9735	2668	5955	2421	528387	59488	0	21817
«Славутич»	28	83409	1642	29945	9541	166415	5486	32	3102
«Курортполіс «Трускавець»	25	95131	12992	48846	12868	121035	20965	3913	5224
«Яворів»	103	256053	130410	65770	19632	1026402	161591	2789	86873
«Закарпаття»	30	309454	60967	81875	37640	2810767	183451	185	182761
«Порто-франко»	5	29578	8417	19335	6994	27199	17321	204	3074
«Рені»	5	30423	29743	3284	3092	11859	10795	27	386
«Миколаїв»	9	54016	1453	47786	732	853796	692724	14876	116829
«Порт Крим»	1	1149	430	326	0	0	0	1	6
Всього по СЕЗ	212	985874	248722	306326	92920	5733352	1285869	23776	436939
ТПР областей (міст)									
Донецької	209	4167780	834439	1172334	292641	30265609	11430895	32170	777299
Закарпатської	90	289867	208926	126937	74851	1584762	800034	8058	162488
Волинської	21	39639	19432	26267	12243	563445	52020	0	31079
Луганської	26	75644	21668	36686	3255	669608	83155	1219	34417
м. Харків	84	465917	88115	176511	64110	2881634	435073	2988	238975
АР Крим	62	504689	94413	172083	48478	2558192	1318457	13668	183346
Житомирської	37	59347	18522	31290	10050	550484	104136	1922	56668
Чернігівської	24	70449	0	25692	513	497615	334228	1129	21272
м. Шостка	3	6791	0	627	0	88357	0	568	11318
Разом по ТПР	556	5680122	1285515	1768428	506140	39659703	14557998	61722	1516861
Разом по СЕЗ та ТПР	768	6665996	1534237	2074754	599059	45393055	15843867	85498	1953800

Джерело: складено автором за матеріалами Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

розвиток підприємств старого технологічного укладу, посилення експлуатації природних та людських ресурсів країни чи її геостратегічного положення. Значним був рівень зловживань пільговими режимами спеціальних територій для безмитного ввезення на територію України імпортової продукції споживчого призначення. Це обумовило прийняття у березні 2005 р. рішення про скасування всього комплексу податкових пільг, наданих у СЕЗ і ТПР України.

Як у вчених-фахівців, так і серед української громадськості, у суспільстві в цілому сформувався неоднозначне ставлення до СЕЗ і ТПР, часто висловлюються абсолютно протилежні точки зору на доцільність їх функціонування (табл. 1).

Опоненти режимів пільгового інвестування наполягають, в першу чергу, на "несправедливості" умов, в яких працюють підприємства, які не користуються податко-

вими пільгами. На думку супротивників системи СЕЗ, надання існуючих преференцій гальмує розвиток здорової конкуренції, оскільки підприємства за межами спеціальних економічних зон і пріоритетних територій не в змозі випускати якісну продукцію "заниженої" собівартості, і в результаті вони просто втрачають ринок [5—7].

У свою чергу, прихильники ідеї СЕЗ наполягають на швидкій окупності наданих пільг як цілком нормально і загальноприйнятого у всьому світі способу оздоровлення економіки того чи іншого регіону. А мінусами називаються недонадходження коштів у державний бюджет у вигляді податків, відсутність можливості розвивати інфраструктуру підприємств-суміжників, що не користуються податковими пільгами, але отримують замовлення в результаті реалізації схвалених інвестиційних проектів.

Таблиця 3. Перелік скасованих пільг

Змінений документ	Зміст відповідної норми
Декрет КМУ «Про акцизний збір»	Ліквідовано всі пільги зі сплати акцизного збору економічним зонам «Яворів», «Азов», «Донецьк», «Рені», «Порто-франко», «Порт Крим»
Закон «Про податок на додану вартість»	Ліквідовано всі пільги з ПДВ у СЕЗ
Закон «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків»	Ліквідовано пільгове оподаткування підприємств у технологічних парках. У тому числі – пільги зі сплати ПДВ
Закон «Про плату за землю»	Від преференцій зі сплати за землю звільнено підприємства в СЕЗ «Яворів», «Курортполіс Трускавець», «Славутич», «Азов», «Донецьк», «Миколаїв», «Порт Крим», у ТПР в Луганській, Житомирській областях і в Харкові

Джерело: складено автором за результатами аналізу відповідних нормативних актів.

Основні показники діяльності СЕЗ і ТПР країни до прийняття рішення про мораторій на реалізацію інвестиційних проектів у рамках СПРЕД представлені в табл. 2.

У березні 2005 року був прийнятий Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2005 рік" та деяких інших законодавчих актів України від 25 березня 2005 року, якими було значно змінено законодавство про спеціальні економічні зони [7]. Суть внесених змін полягає у скасуванні пільгових митних і податкових режимів підприємницької діяльності на території СЕЗ. При цьому з формально-юридичної точки зору спеціальні економічні зони як такі ліквідовані не були. Перелік скасованих пільг наводиться в таблиці 3.

Однак, за визнанням керівництва України внесення змін до Державного бюджету 2005 року, які передбачали скасування всіх пільг для інвестиційних проектів, що реалізуються в спеціальному режимі інвестування і означає практичну ліквідацію СЕЗ і ТПР, було не просто "помилкою", а й "останньою краплею", яка призвела до відтоку іноземних інвестицій.

З того часу на цих територіях не зареєстровано жодного нового інвестиційного проекту, а у СЕЗ "Порт Крим", СЕЗ "Миколаїв", на ТПР у Чернігівській та Сумській областях реалізація інвестиційних проектів припинилася. Скоротилися більш ніж втричі кількість суб'єктів господарювання (з 543 станом на 01.01.2005 р. до 160 станом на 01.01.2012 р.) та кількість інвестиційних проектів (з 768 станом на 01.01.2005 р. до 164 станом на 01.01.2011 р.). Головною причиною цих тенденцій стала нестабільність законодавства щодо СПРЕД, передусім у частині надання суб'єктам господарювання та інвесторам визначених форм державної допомоги і державних гарантій, яка була викликана відсутністю системного бачення ролі СПРЕД як економічного інструментарію прискорення розвитку економічного розвитку регіонів, галузей і країни у цілому.

Фінансово-економічна криза прискорила негативні тенденції, а вжиті заходи щодо подолання її наслідків та стимулювання інвестицій не торкнулися згаданих форм СПРЕД. Сьогодні організаційно-економічні стимули інвестиційної діяльності для суб'єктів господарювання СЕЗ та ТПР практично відсутні, а для технологічних парків та наукових парків не відповідають потребам забезпечення інноваційної активності на належному рівні.

За збереження чинних умов згадані форми СПРЕД існуватимуть формально, не забезпечуючи очікуваного припливу інвестицій.

ВИСНОВКИ

На жаль, Україна стала однією з небагатьох країн світу з негативним досвідом та тенденціями функціонування СЕЗ, ТПР і технологічних парків. Чинна практика застосування цих форм СПРЕД в Україні фактично дискредитує ідею їх використання як інструменту стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності та забезпечення модернізації економічної системи країни. Проте відмовлятися від такого інструменту заохочення інвестиційної діяльності, особливо на депресивних терито-

ріях, передчасно. Наразі відбувається переосмислення засад застосування та розвитку СПРЕД в Україні, проте практичне реформування відбувається шляхом напрацювання та запровадження нових форм СПРЕД без належного врегулювання наявних проблем у вже існуючих [4].

Проведений аналіз показує, що українські СЕЗ і ТПР потребують серйозних реформ. Але в цьому важливому і складному питанні потрібно дотримуватися принципу "не нашкодь", вивчити ситуацію по кожній спеціальній економічній зоні і там, де потрібно, навести порядок, забезпечити її ефективну діяльність. При цьому, очевидно, належить вирішувати ряд актуальних завдань науково-методичного характеру в інвестиційній сфері.

Вважаємо, що здійснюючи дієве державне регулювання в інвестиційній сфері, пільги слід було б надавати не взагалі за спеціальними зонами як таким, а за конкретними ефективними і перспективними зонами, а також за інвестиційними проектами в них за умови прийняття обґрунтованих рішень про це на відповідному рівні.

Необхідна також подальша науково-практична робота організаційно-функціональної структури системи державного регулювання регіональним інвестиційним процесом та механізмів її реалізації, які забезпечували б цілісний державно-управлінський вплив на цю сферу соціально-економічного розвитку регіону.

Література:

1. Барановський О.І. Залучення інвестицій: питання теорії і практики (монографія). / О.І. Барановський, М.М. Туріянська. — Донецьк: Астро ПП. — 2009. — 276 с.
 2. Захарченко А.И. Условия формирования и особенностей реализации инвестиционного процесса в Украине и ее регионах / А.И. Захарченко, В.И. Захарченко // Инвестиции: практика та досвід. — 2004. — № 9. — С. 7—16.
 3. Лебеда Т.Б. Оценка бюджетной эффективности функционирования свободных экономических зон и территорий приоритетного развития в Украине / Т.Б. Лебеда, П.В. Пахолко // Теория и практика управления. — 2004. — № 10. — С. 47—54.
 4. Цихан Т.В. Построение рейтинга эффективности деятельности СЭЗ и ТПР в Украине / Т.В. Цихан, П.В. Пахолко // Теория и практика управления. — 2004. — № 11. — С. 356—367.
 5. "Про порядок проведення аналізу результатів функціонування спеціальних економічних територій зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності". — Постанова Кабінету Міністрів України от 28 февраля 2001 г. № 184 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kmu.gov.ua>
 6. Власюк О.С. Индекс людського розвитку: досвід України / О.С. Власюк, С.І. Пирожков. — Київ: НІСД, 2005. — 84 с.
 7. Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2005 рік та деяких інших законодавчих актів України". Закон України від 25 березня 2005 року № 2505-IV // ВВР. — 2005. — № 17. — № 18—19. — Ст. 267.
- Стаття надійшла до редакції 24.07.2013 р.*